



Onmogelijke verhalen?

Voorganger: Ds. Erik van Halsema



Het offer van Isaac, Chagall

Schriftlezing Oude Testament: Genesis 22: 1-19

Tweede Schriftlezing: Matteüs 3: 13-17

Overweging

Vorige week met Annemieke Parmentier ging het over de vraag welke keuzes wij maken in ons leven. Misschien weet u nog wel, ze liet een plaatje zien met een zogenaamde toekomststoel. Dat is een stoel die je bij een vergadering neerzet om te denken aan de nog komende generaties. Als je die in gedachten neemt, hoe beïnvloedt dat je keuzes? Dit gegeven is een prachtige opmaat naar het thema van vanmorgen.

Isaäk is de eerste en enige zoon van Sara en Abraham. Hij staat voor de toekomst. Hij is de zoon van de belofte. Maar dan krijgt Abraham een onmogelijke vraag voorgelegd: Neem toch je zoon, je enige, die je liefhebt, Isaac, en ga, jij voor jou naar het land van de Moria – de uitzichtsborg, om hem daar te offeren. Wat gebeurt hier? Is hier nog sprake van enige vrije keuze...?

Maar wat staat er precies? Abraham wordt opgeroepen om *te gaan*. Er staan precies dezelfde paar woorden als tien hoofdstukken eerder. Daar ging het om de oproep van God tot Abraham om weg te trekken uit zijn land. Weg uit Haran, op weg naar Kanaän. Weg uit het heidendom en op weg gaan met een God als een stem van belofte. Want Abraham hoorde een belofte dat hij en Sara tot een groot volk zouden worden en zo zegen zouden ontvangen. Ze hoorden een stem: *“jij, ga weg voor je uit”*. En Abraham en Sara zijn gegaan. En het ongelooflijke is geschied: ze hebben op hun oude dag – het is een godswonder! – een zoon gekregen. Om te lachen is het ware het niet dat het zo ernstig is. Maar zo is het gegaan. Dat woord van ‘jij, ga weg voor je uit’, dat wordt nu herhaald, in hoofdstuk 22. Maar dan wel als het antitype van dat eerste woord. Nu geen belofte en geen zegen maar rondweg het bevel om met de zoon, de enige, op weg te gaan en hem te bestemmen tot een offergave.

Hoe is dit in godsnaam mogelijk? Hoe kan dit verhaal ooit in de Heilige Schrift terecht zijn gekomen? [Noot 1] De schrijver geeft – en dat is beslist een grote zeldzaamheid – in de allereerste zin een clue. Een sleutel hoe we dit alles te lezen hebben. Namelijk dat dit alles een *beproeving* is. Een test. Maar wat voor Gd is het die een mens zo durft te testen? Eerst alles geven, eerst geven wat het meest gewild wordt, met heel het hart – en dat dan later weer afnemen...? Er staan wel meer verhalen in het Oude of Eerste testament over een beproeving, maar vrijwel altijd gaat het dan om een collectief, het hele volk dat getest wordt. Het is eigenlijk alleen hier – en in het boek Job – dat een enkeling, een individu zo op de proef wordt gesteld.

Maar kan dit hele verhaal wel? Er is hier sprake van Schrift tegenover Schrift. Als God aankondigt dat Isaak zou moeten dienen als een offergave dan gaat dat lijnrecht in tegen wat elders in de Schrift staat. Bijvoorbeeld Deuteronomium 12: *Wees niet nieuwsgierig naar hun goden en vraag u niet af: Hoe hebben die volken hun goden vereerd? Zo willen wij het ook doen! Nee, de HEER, uw God, verbiedt u dat. Want zij hebben voor hun goden alles gedaan wat de HEER verafschuwt; ze hebben zelfs hun zonen en dochters als offer voor hen verbrand.* Vanuit deze wereld waarin mensen kennelijk hun kinderen kunnen offeren komt dit verhaal tot ons. Als een tegenstem.

Het zou nu heel interessant kunnen zijn om te vertellen hoe mensen door de eeuwen heen geprobeerd hebben zin te geven aan dit verhaal. Maar dan zou het hier te veel een leerhuis worden. Dat gaan we dus niet doen – daarvoor kunt u terecht in een nagesprek straks na de dienst. [Noot 2] Dan hebben we tijd om daar iets over te vertellen. Laten we voor nu verder kijken wat er precies gebeurt in het verhaal. Misschien vinden we daar wel een sleutel.

‘Hier ben ik’, zegt Abraham in het eerste vers als God zich tot hem heeft gericht door hem bij zijn naam te noemen: ‘Abraham’. Dat wordt zes verzen verder herhaald tussen vader en zoon: Isaak zegt: ‘Mijn vader!’ En dan zegt Abraham: ‘hier ben ik, mijn zoon’. In beide verzen gaat het om een dialoog, een intiem gesprek waar iemand antwoordt met ‘hier ben ik’. Deze eenvoudige frase geeft bereidheid om te handelen aan, geeft beschikbaarheid aan. Met dit soort korte dialogen wordt een slechte afloop eigenlijk al onmogelijk.

Het is of Abraham al weet heeft van de bevrijdende bepaling uit de wet van Mozes, namelijk dat je alle oudst geboren zonen kunt vrijkopen met bijvoorbeeld een schaap. In elk geval heeft de schrijver van dit verhaal daar al weet van. En de eerste hoorders van het verhaal hebben er ook weet van. En wij dus ook, want ook wij zijn geschoold in de Schrift. Dit vrijkopen van de oudste zoon met een schaap, precies dat geschiedt ook in Genesis 22. Zo staat de onmogelijke vraag, de onmogelijke beproeving van Abraham – van meet af aan onder het voorteken dat dit niet gevraagd kan worden, ja wellicht wel gevraagd kan worden als wat het een soort gedachtenexperiment – maar toch nimmer ten uitvoer gebracht mag worden – tenzij we van God een instantie maken die het onmogelijke van ons vraagt, die ons werkelijk tot in het oneindige in verzoeking zou willen brengen. Een God tegenover wie wij werkelijk niets in te brengen zouden hebben omdat zijn wil – zelfs de wil tot vernietiging en dood – wet zou zijn. Is dat de God die wij bezingen en tot wie wij ons richten in gebed? De Schrift leert ons iets anders. [Noot 3]

Hierbij merken we op dat de goede afloop al op bijna verborgen wijze ingevouwen zit in het verhaal. Ja het is een test, het is een beproeving. Maar is er werkelijk ook maar één moment geweest dat Abraham dacht dat hij zijn eerstgeborene letterlijk zou moeten offeren? Dat is niet voor te stellen. Als Abraham immers tegen de knechten zegt dat hij nu alleen met Isaak verder zal gaan eindigt hij met deze woorden: *‘Daarna komen wij naar jullie terug’*. Meervoud! vader en zoon! Dat kun je niet anders lezen dan dat Abraham er op dat moment al van uit zal gaan dat hij samen met Isaak terug zal keren, levend en wel. Even later volgt nog zo’n uitspraak die preludeert op de goede afloop. Daar zegt Abraham op de vraag van Isaak: *“God zal zich zelf van een offerlam voorzien”*. Letterlijk: God ziet het voor zich. Dus we hebben hier tweemaal een woord van vertrouwen uit de mond van Abraham. Het kan niet anders of God – de HEER – zal redden. Vers 8 is werkelijk een uiting van onvoorwaardelijk vertrouwen.

Er is bij dit alles – en dat vinden wij moeilijk – geen woord van protest over zijn lippen gekomen. Hoe hebben we dat te duiden? Is dat een vorm van passiviteit? Of – en dat is werkelijk een serieuze mogelijkheid – is dat omdat het geloof van Abraham zo is dat hij niet kan geloven dat dit werkelijk van hem gevraagd zal worden? Het is niet dat Abraham niet *kan* protesteren. Dat kan hij wel degelijk, zie het verhaal van Sodom waar Abraham tot het uiterste met God gaat onderhandelen. Hij kan het dus wel. Maar hier, in dit verhaal doet hij het niet.

Abraham is getest of hij het meest kostbare dat hij ook maar heeft zou willen opgeven. De Deense denker Kierkegaard zei ooit: Abraham moet even al zijn bedenkingen opzijzetten. Dat kun je ook verwoorden als: hij moet het spel meespelen. Maar wat een spel! Een verschrikkelijk spel! Een spel op leven en dood. Maar als wijzelf ook dit spel meespelen dan keert dit verhaal als een boemerang terug naar onszelf: wat is voor ons het meest kostbare dat wij hebben of zijn waarvan God dan zou vragen om er afstand van te doen? Wat gebeurt er als we die gedachte tenminste even durven toe te laten? Er mee durven spelen? Wat komt er op het spel te staan, voor ons? Onze gezondheid? Ons succes? Onze eer? Onze prestaties?

Had God niet al kunnen ingrijpen na de onvoorwaardelijke trouw van Abraham in vers 8? Dat had gekund. Moest Abraham de beker werkelijk helemaal leegdrinken, tot het onmogelijke moment dat hij het mes heft? Zo gaat het wel in dit verhaal. Abraham weet echt niet hoe het zal gebeuren, hoe God er in zal voorzien, maar hij vertrouwt – zonder enige reserve. Een verhaal dat begint als een onmogelijk verhaal wordt zo een *mogelijk* verhaal: een verhaal over vertrouwen. Ligt daar dan niet de uitdaging van dit verhaal? Heb ik zo'n groot vertrouwen dat ik zonder aarzeling op pad zal gaan? Dus: wat is de onmogelijkheid van het verhaal? Zit dat bij God, bij de onmogelijke test die hij Abraham doet ondergaan? Of zit dat ook bij ons, namelijk dat het voor ons onmogelijk is om met zo'n groot vertrouwen op weg te gaan? Kunnen we zo'n God wel aan? Willen wij op weg gaan met een God die een mens zo test? Het past bij ons dat we alleen een God willen die er in zal voorzien, niet een God die ons ook werkelijk test.

Tot slot: in hoofdstuk 12, toen God had gezegd '*jij, ga weg voor je uit*', toen had Abraham gebroken met zijn verleden. In de beproeving of test die Abraham had ondergaan moest hij als het ware zijn zoon, zijn eerstgeborene, zijn enige, zijn geliefde zoon, die moest hij als het ware *teruggeven* aan God. Althans spelen met de gedachte dat hij dit zou *kunnen* doen. Om hem dan echter weer terug te ontvangen uit Gods hand. Dat is wat ook bij de doop van een kind gebeurt; het kind gaat als het ware kopje onder – en de ouders ontvangen het kind terug uit Gods hand. Dit is wat ook Jezus aan zich liet gebeuren in de Jordaan – ondanks het protest van Johannes: *zo moet het geschieden*. Zo ging Jezus door het water van de dood heen – net als wij – om er als herrezen uit omhoog te komen.

En de Geest van God daalde als een duif op hem neer.

ds. Erik van Halsema

Noot 1:

De filosoof Kant zei: dit kan niet de stem van God zijn. Want dan zou God zelf tegen zijn eigen morele wet ingaan en dat is onmogelijk.

Noot 2:

In de aangehaalde tekst uit Deuteronomium 12 wordt het verbod op kinderooffers verankerd in de wil van 'De HEER, uw God'. De HEER, dat is onze weergave van de onuitsprekelijke Godsnaam, de vier letters YHWH die wij niet mogen uitspreken uit eerbied voor Gods naam. Genesis 22 begint met de zin dat het *God* is die Abraham beproeft. Zo wordt het ook herhaald op het moment dat ze op de berg arriveren: *God* heeft gezegd dat ze daarna toe moeten gaan. Abraham bindt zijn zoon op het altaar. Hij steekt zijn hand uit en neemt het mes om zijn zoon te slachten. Maar dan.... is het een engel van *de HEER* die de verlossende woorden spreekt: *steek je hand niet uit naar de jongen, doe hem niets!* Het onmogelijke bevel komt in dit bevel van *God*, de losmaking van het bevel geschiedt uit naam van *de HEER*. Sommige uitleggers zeggen dan ook dat we hier een bewuste afwisseling hebben. Dat de schrijver zo heeft laten zien dat wij mensen alles projecteren op God. Dat wij verzinnen dat God ook een kinderoffer wil. Of wil dat wij ons hele leven offeren in een taak die eigenlijk helemaal niet te doen is. Of dat we God vereenzelvigen met macht en geweld. Dat we op de koppelriem van een soldaat of op de rand van een munt zetten 'God met ons'. Zo doen wij dat. Dat zit in onze soort. Dat is onuitroeibaar. Ons verhaal laat dan zien dan de *HEER*, degene van de onuitsprekelijke naam van vier letters, *anders* is. De *Eeuwige* houdt zich aan zijn belofte. De bevrijder-God die kent onze nood. Die laat het niet gebeuren dat een vader zijn zoon doodt. En vandaar ook dat Abraham na al die opluchting, nadat de onmogelijke opdracht onmogelijk is gemaakt door een stem van bevrijding, als naam aan die plek geeft: 'De HEER zal erin voorzien'. Een plek waarin de godsnaam genoemd wordt als een belofte van bevrijding.

Een andere mogelijkheid om om te gaan met dit verhaal is te vinden bij Jonathan Sacks. In zijn Genesis-commentaar [Skandalon 2020] heeft hij op pagina 106v een heel betoog ver de waarde van kinderen in het Jodendom. Dit verhaal en de voorgeschiedenis ervan leert ons dat wij nimmer kinderen als vanzelfsprekend mogen beschouwen. Ieder kind is een wonder.

Noot 3:

Moeten we niet helemaal buiten het frame van het verhaal gaan staan? Zoals Oane Reitsma onlangs deed in zijn fraaie oudejaarsmeditatie. Het ging toen over het verhaal van de vijf wijze en de vijf dwaze meisjes. U weet wel, de laatsten hadden onvoldoende olie bij zich, gingen nieuwe olie halen en vonden bij terugkeer de deur gesloten. Oane zei: maar stel je nu eens voor dat ze iets gans anders zouden hebben gedaan? Stel je voor dat ze zonder olie en zonder brandende fakkels waren gebleven. Dan hadden ze de bruidegom gelegenheid gegeven om barmhartigheid te tonen en ze met hun mislukking en al toch binnen te laten. Een originele uitleg die ik nog nooit eerder had gehoord. Een uitleg die aan 'omdenken' doet. U kent die spreuken en posters mogelijk wel. Een uitleg die buiten de gestelde kaders gaat en daarmee te denken geeft.